

զրեց, ինչպէս քնարերգակ և պարերգակ քերթուածներ, Լաւրիպիդեայ և Սիրգիլիոսի գրուածոցը ազատ թարգմանութիւններ, իմաստասիրական ընտանի գրուածներ, Սարիսի Սարիսի, Յովնանի Տ'Լաք, Վալէէլիոս (Թէլ, և ուրիշ շատ անուանի նոխագերգակ քերթութիւններ)։ Սիտքը ուրիշ շատ բաներ ալ դրած էր գրելու, բայց յանկարծահաս մահը թէ իրեն դիտաւորութիւնները, և թէ բանասիրաց իրաւացի ակնկալութիւնն ու բաղձանքը խախտեց, այն մեծանուն քերթողին կեանքը վերցնելով իր քառասունհինգ տարուան հասակին մէջ, յամի 1805, մայիսի 9ին։ Ինքն իսկ լեթէ անմիջեւ թար ողբաց իր ազնիւ բարեկամը, և հայրենեաց ու բոլոր աշխարհի պարծանքը։

Քանի մը խօսք ալ Շիլլէի թատերերգակ քերթութեանցը վրայ լսենք։ Ինոց ամենուն մէջ ալ բարոյական և կրթական ընտիր իմաստներ լեցուն են. անոր համար ալ է որ աշխարհաբաղքացի ըստած սակաւաւոր մարդիկներէն կրնայ սեպուիլ, և իրեն գրքերը ամէն կրթեալ ազգաց մէջ փառք ու մեծարանք գտեր են։ Սեմ մտածմանցը հետ ազնուական կերպ մըն ալ ունի բացատրելու, և քերթողաց զրեթէ շատ բանի մէջ նմանողութեան միակ գաղափարը կրնայ սեպուիլ. ինքը արուեստը արուեստի ծառայեցնելու տեղ, որ հետեւակ բանասիրաց սովորական ու անխորշելի թերութիւնն է, հանձարոյն հնազանդ և անոր զուգընթաց ծառայ մը ըրաւ արուեստը, և անով անմահացաւ։ Սարգուս ինչպէս ըլլալը նկարագրելու տեղ՝ մարգս ինչպէս արժան է որ ըլլար՝ այն բանը լաւ կերպով նկարեց։ Հիմակուան եւրոպացի ազգաց թատրոնական քերթութեանցը ճաշակը առնող ազգայինք՝ հարկաւ իմացած պիտի ըլլան՝ թէ ինչ գլխաւոր հիման վրայ հաստատուած՝ և զրեթէ անով միայն կը դառնան։ Շիլլէն այս բանիս մէջ ալ շատերուն օրինակ կրնայ ըլլալ և յորդորիչ, որ մարգս

իր աստուածադիր բարձրութենէն վար չխոնարհեցնեն, ու անարժան կրկն բողբոլին ծառայ չցուցնեն. վառ զիր գիւցազունքը առաքինութեան սիրողք են և հետեւողք, մարդկութեան և աշխարհի օգուտը կը մտածեն։ Սէկ խօսքով, քաղաքական կրթութեանն պատաւոր մեծ քերթող մը եղաւ Շիլլէն։

Սերջի տարիներս՝ Եհաստանցի հակազուն երեւելի բանաստեղծ մը Սի. նասեան անունով Շիլլէի ամէն գործքերը գերմաներէնէ լեհերէն փոխեր է գեղեցիկ թարգմանութեամբ։

Սէնք ալ ազգայնոց Շիլլէի հանձարոյն ճաշակ մը տալու համար՝ իրեն գեղեցիկ քնարերգակ բանաստեղծութիւններէն մէկը կը դնենք գալ ամսուն թերթին մէջ՝ գերմանացի բնագրէն հայերէն թարգմանած։

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԼՈՒՂՋՈՒԹԵԱՆ ԿԱՆՈՆԵՐ

ԳԼՈՒԽ 2.

Լեւոն-Թէն. — Լեւոնացեայ լեւոնաւորն Գարձաները։

Լ. Լեւոն-Թէն. — Լեւոնացեայ լեւոնաւորն Գարձաները։

Լեւոնութիւն կ'ըսուի շնչառութեան երեւոյթներուն դադրիլը։

Երբոր ինչ և իցէ պատճառաւ օդը մարդու թոքին մէջ չմտնայ, երակներուն արիւնը կ'երթայ սրտին ձախ կողմի խորշերուն մէջ կը մտնէ, անկէջ ալ շնչերակներուն մէջ կ'անցնի առանց թթուածինի հետ միանալու, ուստի սե կը մնայ։ Եւ որովհետեւ սե արիւնը չկրնար սնունդ տալ մարմնոյն, որ գործարանին որ դալի՝ զանիկայ ուժէ կը ձգէ։ Լեւոնէն առաջ ուղեղը աս բանիս վնասները կը քաշէ. մէկէն ջղե-

1 Այս գլխոյս Ա. Բ. Գ. Դ հաստատուններն աես Բազմ. հաս. Ը. երես 315. 334. 376։

րուն վրայ ունեցած ազդեցութիւնը կը դադրի, մարդս բոլորովին զգայութիւնը կը կորսնցնէ ու ամենեւին արտաքին բան մը չիմանար :

(Ժ) Ե որ ան վիճակին մէջ մնայ հիւանդը, շուտ մը թոքին նրբաթել երակները սև արիւնով կը լեցուին, ու վրան շատ չանցնիր՝ ան գործարանն ալ կը մեռնի . կամայ կամայ մէկալ գործարաններուն շարժումն ալ կը դադրի, սիրտն ալ սև արիւնով լեցուելով՝ բոլորովին ուժէ կ'իյնայ ու զարնելն ալ կը դադրի :

(Ի) Նշուած եան պատճառ միշտ չնշառութեան արգիլուիլը եղած է, և աս արգելքը շատ կերպով կ'ըլլայ .

ա, Արբոր շնչառութեան գործարաններն ու մկանսները սաստիկ ծանր կերպով փնտռուին :

բ, Արբոր աս գործարաններն ու մկանսները սաստիկ ճնշուելով չկարենան բանիլ :

գ, Արբոր կոկորդը, կամ բերանն ու քիթը բոլորովին գոցուին :

դ, Արբոր երկրիս երեսին վրայ օդը սաստիկ տաքութեամբ անօսրացած ըլլայ, և կամ բարձր լեռներու ծայրերը ուր մթնոլորտի օդին կարգերը խիստ բարակ կ'ըլլան : Աստի օդ չեղած տեղը ինչ որ կը զգայ մարդ, նոյնը կը զգայ նաև այսպիսի տեղուանք, որ յայտնի կ'երևնայ օդահան մեքենային ընդունարանին տակը դրուած կենդանիներուն վրայ, որ օդը հանելուդ պէս՝ մէկէն կ'իյնան կ'անշընչանան :

ե, (Բ) թնոլորտի օդէն տարբեր կազմի մը մէջ ընկղմուելով, զոր օրինակ ջրածնի, անկենդան կազի, ածխային կազի, մթնոլորտի առականած օդին՝ որուն մէջէն բոլորովին թթուածինը գացած ըլլայ՝ կամ այրուելով և կամ արտաշնչութեամբ :

զ, Հանկարծական կաթուածով, ուրով արեան շրջանն ու մարդուս շնչառութիւնը կ'արգիլուի :

է, Այս վառած ածուխին գոլորշիքն ու հոտը, նոր դիմիներուն ածխային կազը, կարեաց տեղերուն ծծմբային

ու բորակային կազերը, ու նաև երկարատեւ ջրի մէջ ընկղմած կենալը :

(Լ) Մէն աս տեսակ դիպուածներու մէջ ալ մարդս շուտ մը կը մեռնի . վասն զի սև արիւնը կը տարածուի բոլոր շնչերակներուն մէջ : Ե բանս ամենէն աւելի ջրի մէջ խղզուողներուն կը պատահի . և անոնք ուրիշ ճար չունին, բայց եթէ ջրին մէջ ընկղմուլու ատեննին օդ ծծել, և որչափ որ կրնան՝ շունչերնին բռնել . ցուրտ ատեն օդին խրտուածինն ալ շատ կ'օգնէ իրենց : Իսկ անոնք որ փնտսակար կազի մէջ պաշարուած կը գտնուին, դժուար կը հանդիպի որ չկարենան կերպով մը անկէց հեռանալ . անկէց ի զատ քիչ անգամ կը պատահի որ ան գէշ կազին հետ քիչ մը թթուածին ալ խառնուած չգտնուի : Ե սակայն աղէկը ան է որ մարդ ոչ երբեք մտնէ այնպիսի ստորերկրեաց տեղուանք ուր որ երկար ատեն բնակութիւն չէ եղած, առանց պէտք եղած զգուշութիւններն ընելու . Խոհեմութեանը մայր է ապահովութեան :

(Խ) Խոտ շատ դիպուածներ կը պատահին ամէն օր ջրհորներու մէջ, ուր կը դիզուի ածխային թթու կազը, որ հասարակ օդէն աւելի ծանր է . նմանապէս կարեաց տեղերը, ուսկից կ'ըլլեն ջրածին ու բորակային կազերը . ածխահանքերուն մէջ, ուսկից կ'ըլլէ այրեցական կազը, և ընդհանրապէս ամէն խորունկ տեղուանք ուր որ կենսական օդ չգտնուիր :

(Զ) Երբ ըսեր ենք թէ մէկ հնարք մը կայ բոլոր աս վտանգներուն դիմացը առնելու : Ի՞նչն է որ կրնայ ածխային թթու կազը ծծել ու փճացնել . իսկ քրորային նիւթերը թէպէտ ուրիշ շատ օգուտներ ունին, բայց ջրհորներուն օդը մաքրելու չեն գար :

Տարակոյս չկայ թէ քրորային նիւթերը շատ աղէկ են կարեաց տեղերուն ապականութիւնը ջնջելու համար . բայց երբոր չմարած կիրը առատ ջրով խառնես, շարժես ու այնպիսի փոսերու մէջ լեցնես, բաւական կ'ըլլայ անոնց գաշահոտութիւնը փախտելու :

Բնականապես որ բանն որ մը ցած ու վտանգաւոր տեղեր իջնալէն առաջ ամենայն զգուշութիւն ընէ, որպէս զի վտանգի մը չհանդիպի. և ամենէն աւելի ապահով զգուշութիւնն աս է որ նախ վտանգաւոր տեղերուն ինչուան յատակը ծրագ մը իջեցընէ. թէ որ ծրագը չմարի, ըսել է թէ կրնայ մարդ ալ ապրիլ հոն, իսկ թէ որ մարի, նշան է թէ մարդն ալ իջնալու որ ըլլայ՝ ան ծրագին պէս պիտի մարի անցնի:

Երբոր Զրհորի մը օդին վնասակարութիւնը մէկը իմանայ, պէտք է մէջը երկու կամ իրեք հարիւր լիտր չմարած կիր լեցընէ. և երբոր տեսնէ թէ ան կիրը բաւական մարեցաւ, պէտք է ծանր քար մը չուանի մը ծայրը կապէ ու վար իջեցընելով՝ Զրհորին Զուրը խառնէ, որպէս զի կիրին հետ աղէկ մը զանգուի:

Թէ որ աս դիւրին հնարքը չկարենաս ընել, պէտք է Զրհորին բերանը տաշտերով լեցուն հալած կիր բռնես ու ստէպ ստէպ առնես անկէց, Զրհորին պատերուն չորս կողմը զարնես:

ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԲՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Սարգսն զանազան էլեմէնտներու հաշիւը ցած յապիտութիւնները:

Բայ, Պատման Վոր-Օ ելանտայի ծոցի մը մօտերը կերկերաձայն և յաղթահասակ մարդիկ տեսեր է. գոյներնին սևորակ դեղին, մազերնին սև, երկայն ու թաւ՝ զագաթներնուն վրայ ժողովուած, մէջտեղն ալ երկայն փետուր մը խոթած. ոմանք մէջքերնին փախած կապեր էին, ոմանք ալ բամպակեղէն լաթ մը, շատերն ալ մերկ: — Վուք կ'ըսէ թէ Վոր-Օ ելանտայի բնակիչները ընդհանրապէս ամենէն բարձրահասակ Եւրոպացուոց չափ կան, մսեղ,

ուժով, բարեկազմ, աշխոյժ և ճարպիկ են. գոյներնին ընդհանրապէս թուխ, կանայք գծագրութեամբ էրիկ մարդկանցմէ շատ չեն զանազանիր, ձայներնին շատ քաղցր է և անով միայն էրիկ մարդկանցմէ կը տարբերին, վասն զի հագուստնին ալ նայն է: Օ ելանտացուոց մազն ու մորուքը սև են, ակունին ճերմակ ու միակերպ, քաջառողջ են և երկայն կ'ապրին. իրենց գլխաւոր կերակուրն է ձկնեղէն:

Ես երկիրներուն և հարաւային ծովուն կղզիներուն բնակչացը մէջ շատ նմանութիւններ կան թէ սովորութեց և թէ լեզուի կողմանէ, որով ըսել է թէ բոլոր այս կղզիաբնակներուն ծագումը մէկ է: Վուք կ'ըսէ թէ ասոնց ծագումը Վերիկայէն չէ, որ այս երկիրներուն արեւելեան դին կ'իյնայ. և որովհետեւ () դայիդիներուն և Սաղաղական ծովուն ուրիշ կղզեաց լեզուն, ինչպէս նաև Օ ելանտացուոց լեզուն, շատ յարաբերութիւններ ունին հարաւային Հնդկաց լեզուներուն հետ, հաւանական է որ բոլոր այս ժողովրդոց ծագումը Հնդկաց արշիպելագոսէն ըլլայ:

Ինչպէս ինչուան հիմայ տեսանք, մարդուն բնական ու բարոյական յատկութիւններուն վրայ մեծ ազդեցութիւն ունի տեղւոյն կլիման: Վիտուած է ընդհանրապէս որ տաք երկրի բնակիչները պղտիկ, չորչորուկ, աշխոյժ, գուարթ ու վառվռուն կ'ըլլան, բայց միանգամայն ոչ այնչափ ուժեղ և ոչ ալ աշխատասէր կ'ըլլան. հասակնին աւելի շուտով կը հասնի ու շուտով կը ծերանան քան թէ ցուրտ կլիմաներուն տակի բնակիչները: Վանայք այնչափ բազմաժին չեն ըլլար, աւելի վայելուչ քան թէ գեղեցիկ են, մէջքերնին խարտեաշ կին մը սակաւագիւտ է, ինչպէս հիւսիսային կողմերն ալ թխագոյն կին մը:

Վեղեցկութիւնը մեծաւ մասամբ կլիմային բարեխառնութենէն կը կախուի. ցուրտը հիւսիսայնոց մարմնոյն արտաքին գործուածքը ամփոփելով մորթին թուլութիւնն կը խափանէ. այլեւ-